

За Вакернагеловата позиция на (местоименните) клитики в български ?

Цветана Димитрова
Институт за български език - Българска академия на науките

20 ноември 2018 г., Българистични езиковедски четения

Обект на разглеждане

Кратките винителни и дателни форми на личните местоимения:

Т.нар. „специални клитики“ (Звики 1977, 1985): появяват се в позиции, в които не биха се появили „свободните“ им съответствия (пр. местоименни и глаголни клитики).

Позицията им спрямо предхождащите ги елементи.

Позицията им спрямо думите, с които образуват прозодичен комплекс.

Данни: (ранен) новобългарски: дамаскини, 17 в. (Троянски дамаскин; Ловешки дамаскин, Велчева, Младенова 2013; Слово за Второто пришествие от Нов Троянски дамаскин, подготвено от Вероника и Георги Шалагини): <http://histdict.uni-sofia.bg/textcorpus/list>; СБЕ (БНК, конструирани примери).

Закон на Вакернагел

Закон на Вакернагел (1892; вж. Делбрюк 1878): клитиките в ИЕ езици се намират във втора позиция в изречението – първата позиция непосредствено след първата „дума“ в изречението, независимо от синтактичната функция – първа прозодично силна (!) „дума“, а не първи синтактичен конституент (по-късно).

Халперн (1992/1995): 2W (second word; след първата дума, класическа Вакернагелова) и 2D (second daughter; след първия синтактичен конституент).

Zanimljive **mi** knjige stalno kupuje Zoran. (Франкс 1999)

Zanimljive knjige **mi** stalno kupuje Zoran.

Образуват клитичен комплекс, който се наблюдава в същата позиция.

Taj [**joj ga je**] čovjek poklonio. (Зец и Инкелас 1990)

Taj čovjek [**joj ga je**] poklonio.

Втора позиция

Зализняк (2007), въз основа на наблюденията си върху енклитиките в староруски, прави допълнение към Закона на Вакернагел за т.нар. „фразови енклитики“ (не „локалните енклитики“) – ритмико-синтактичната бариера (/ /), т.е. преди „първата“ позиция преди клитиката може да има и други елементи, вляво от бариерата (фокални елементи, обръщение...).

Относителна самостоятелност на комплекса вляво от бариерата.

*Иване, // нека **му** дадем нещо!*

*В девет сутринта в неделя // [майка и татко] **ни** повикаха.*

*Щом излязохме, // веднага **я** засякохме.*

Хипотези за български (1)

Приглаголни (т.е. в непосредствена близост до глагола, Франкс, Бошкович, Хауге, Тишева...); не непременно отчитат позицията спрямо лявата граница на изречението (Франкс 2008, 2017).

- Предглаголни (НО! ако са предхождани от друг елемент).

*Великият властител **му** дал закрила в рая (...)*

*В ресторанта „Спейлен“ в Осло, където се събираха приятелите му, **го** посрещнаха с разтворени обятия.*

*Когато влизаше, **я** отвеждаха.   *Когато влизаше, отвеждаха **я**.*

- Следглаголна (НО! глагол в първа позиция).

*Сложих **му** ябълките в джоба.   Аз **му** сложих ябълките в джоба.*

*В джоба **му (ги)** сложих ябълките.*

*Само преди час **му** сложих в джоба ябълките.   Само преди час // те **му** сложиха в...*

Аз сложих **му ябълките в джоба.   *Само преди час сложих **му** ябълките в джоба.*

Хипотези за български (2)

Второпозиционни, ориентация спрямо лявата периферия, т.е. отчитат лявата граница на изречението (Димитрова-Вълчанова 1995; Димитрова-Вълчанова и Хелан 1998; Циммерлинг 2013)

+ Допълнението на Зализняк (2007).

Димитрова-Вълчанова (1995) въвежда т.нар. FRONT - възел, който приема всички елементи, предхождащи клитиките:

Задължително запълнен (езици, които следват **Закона на Тоблер-Мусафия**: не може да са в първа позиция в изречението) или не (напр. словенски);

Различен брой елементи - в български в него може да има до три елемента;

Може да предхожда както CP, така и IP.

Исторически развой в български

Панчева (2005)

Първо са следглаголни: в старобългарските текстове са непосредствено след глагола. *(Тук е приложимо ограничението за преводния характер на текстовете. Много често са второпозиционни (вкл. след бариерата), но с глагол в първа позиция.)*

В среднобългарски стават второпозиционни (вследствие на промяна на позицията на опората на T(ense)P(hrased), клитиките се преместват **в левия край на T**). *(Но още в ранните текстове има много примери за такива „преместени“ позиции, вкл. в конструкции без паралел в гръцки.)*

Приглаголни в съвременния български: връщат обратно в разширената проекция на V, но вече предглаголни. *(Промени в системата на местоименията и на предикативните клитики, започнали по-рано.)*

Различни позиции

Може ли да имат различни позиции?

Хипотезата на Робъртс (2010) – в контекста на Фазовата теория (derivation by phase, Чомски 2001):

Фаза: конституентна XP, което след изграждането си все пак може да бъде „достъпвана“ от лексикални елементи.

Фази: CP, vP/VP (евентуално и nP).

Движението се извършва вътре във фазата циклично (в рамките на vP/VP).

Определени елементи се преместват вляво до т.нар. edge, откъдето могат да „влязат“ във фазата.

Различни позиции

Могат да се намират или в С (опората на фазата CP) – като D (независими елементи; такива са второпозиционните клитики), или в т.нар. edge на фазата vP като φ(feature)-елементи (зависими от глагола).

Двойственост и граничност, която определя **колебанията** (и позволява на някои от тях в хода на историческото си развитие от независими да се превърнат в зависими от глагола елементи):

(Мошкърн 1982) Клитиките са и минимални (терминални елементи, φ), и максимални (опора на категория, създадена чрез адюнкция към категорията X) категории.

Клитиките са **„дефективни“** (defective goals) (вж. още Кардиналети, Старке 1999).

Дефективни?

Прозодично: неударени.

НО! Могат да привличат ударението в български:

Не=ни=ли=я=кажеш, и ти ще загинеш.

Не=го=знаеш, нали?

Не=го=ли=е купил?

Не=съм=ли=го купил?

Морфологично: остава флективната част (вкл. исторически: *е-го, е-му, е-й*).

НО! Маркират лице, число, род.

Синтактично: Нямаат разширения; не се свързват съчинително; анафорично свързани, но не са антецедент.

НО! В ранните текстове някои кратки форми се появяват и след предлог. (...)

Като независими?

Външен притежател: *Посъветвах я да **му** (= неговия, Вазовия) прочета романа.*

В най-ранните текстове кратките форми *ми* и *ти* се появяват преди глагола в бенефактивни или малефактивни конструкции, вкл. изразяващи Външен притежател.

како **ти** са отворъсте очи (Йоан 9:10 Мар, Асем, Зогра) *πως ανεωχθησαν **σου** οι οφθαλμοι*
како **ти** естъ имл. (Марко 5:9, Мар) *τι **σοι** ονομα*

Ѣи а бы былъ съде· не бы оумрълъ **ми** братъ· (Супр)

а би былъ съде не бы **ми** оумрълъ братъ·

Всички кратки местоимения образуват група с второпозиционните *же* и *бо*.

В Троянската притча (14 в.) дателните вляво са преобладаващо такива.

Второпозиционни

В разглежданите новобългарски дамаскини кратките местоименни форми са преобладаващо във **втора позиция**: след глагол най-вляво или след елемент от класа комплементизатори.

1P	V	Comp	Adv	NP	He 2P
Винителни %	38	43,2	5,5	6,5	5,6
Дателни %	31	44	5,6	10,3	8,6

ХР в първа позиция

В разглежданите новобългарски дамаскини почти винаги са отразени графично като енклитики, т.е. стоят по-близо до предходната дума, образувайки с нея прозодичен комплекс (вж. също „членоподобните“ показателни местоимения в някои по-късни новобългарски текстове).

д̂ето_го чл̂къ не_пофа́щаше . (Лов. дам.)

Кóи_ѐ то́изи **д̂ето_м(оу)** стр(оу)вать таквѣ́зи мѣкы

На́поконь **чт̂о_ми** р(ч)ѣ агг̂ль

т̂а_го засра́ми , **или̂_го** би́ать **или̂_м(оу)_зѣмать** (sic!) имáнието ,

А̀ла̂ **ни̂кои_го** не_ви́дѣше

си́кыте **то́ва_го** моли́ха

И́_ѡри́чам'_се ѡ_х̂а **не_щ̂ь_го** (sic!) век̂ѣ почи́та

Си́чко_м(оу)_сѐ (sic!) потѣ́пе [и_поги́не] .

Нег в първа позиция

Получават ударение, когато са предхождани от „не“ (в такива случаи в разглежданите дамаскини най-често се следват от форма на „съм“, в противен случай са преди „не“, АКО се предхожда от друг елемент; ако няма вляво друг елемент, остават вдясно, т.е. след [Neg V] – в диалектите и разговорни):

а`_не_гó_е чл̣къ похв́аналь

(Лов. дам.)

и´_не_ѓи_са праз(д)н(оу)вале,

(НТД)

Не **МУ го** казах, защото не исках да се ядоса.

Не **ГО** казах, защото не исках да се ядоса.

Може да се отделят от глагола или [XP V] от „ли“ - най-често две клитики.

Не **МУ ли** го казах. / Не **ГО ли** казах.

БНК: Остар. Не **го ли** Бог опази, ще рухне изведнъж; Не **го ли** ти знаеш...

Да в първа позиция

В разглежданите дамаскини е винаги проклитика, като **след нея местоименните клитики получават ударение.**

а̀_в́іе | кьк̀_др(оу)гыго ѿидо́х`те да_м̀(оу) сл(оу)г(оу)вате. (НТД)

чл̀кь не_щѐ **да_м̀(оу)** до́иде докра́и (Лов. дам.)

А̀мї щь́ть и_ті̀е да_трепéратъ кат̀о трьста̀ ѿ_в́ѣтръ **да_гь̀і** не_исс(оу)шї

И` не_щь́ть **да_сè** сл(оу)шать нїкои

Мьжїéте щь́(т) **да_сї** во́де(т) жень̀іте на_с(оу)дь **да_гь̀і** с(оу)деть

*Май беше по-добре да не **МУ го** казва.*

В СБЕ винаги проклитика, между „да“ и местоименните клитики **не се появяват други** елементи (за разлика от съюзи като „и“, „но“...).

Но никога нямах възможност **да му го** кажа.

Не става така, макар и на мен **да ми се** иска.

Редки

Между две ударени думи (много малко такива случаи – сигнал за разколебаване?):

и́ _покло́ | нет́ _се зме́ю **щотó_го_зóве(м)** ді́аволь. (Лов. дам.)

т́а_го засра́ми , **или́_го** би́ать **или́_м(оу)_зéмать** (sic!) имáніето

Жен́ьта_м(оу)_да_к(оу)рвишь съ(с)_не́а. (НТД)

Вакернагелова позиция, разделя NP

А́_др(оу)гіе_го лю́діе похва́лять ко́л'ко_е хы́брь (Лов. дам.)

Като φ?

Не могат да са в първа позиция в изказването (Utterance), но следват пауза:

*В ресторанта „Спейлен“ в Осло, където се събираха приятелите му, **го** посрещнаха с разтворени обятия.*

В първа позиция може да има едносричен елемент, с който да образуват (про) клитична група (тя обаче не може да започва с местоименна клитика, т.е. отново е втора).

*Всичко друго, но не и ТОВА. **Но му го** бяха направили.*

*Изглежда, че е играчка за пиленцата. **И ми го** даде да си поиграя. Замислих се. Алиса беше права.*

(Има примери както в разговорната реч, така и в диалектите, където това също се разколебава.)

Изводи

Могат да се разглеждат като второпозиционни (Вакернагеловата позиция се пази, но има прозодични ограничения):

В изречението е приложимо допълнението на Зализняк за ритмико-синтактичната бариера.

В прозодичния комплекс, от който са част, вкл. и ако той е проклитичен. Следват Закона на Тоблер-Мусафия.

Кога могат да се разглеждат като независими?

В случаи, в които привличат ударението.

Когато изразяват Външен притежател.

Благодаря за вниманието!

Проект „Еволюция на граматическия строеж на българския и руския език в съпоставителен план: корпусен анализ и формални граматика“, финансиран от Фонд „Научни изследвания“, МОН, Р България, по „Конкурс за проекти по програми за двустранно сътрудничество 2017 г. - България - Русия“, договор № ДНТС/Русия 02/2 от 14.06.2018.